

AMERIKAI NOTESZ

GÜMÖRI GYÖRGY

Hatalmas ország. Óriási, roppant, seholsincs-vége ország. Nem mondok újat: tessék csak ránézni a térképre.

De hogy milyen hatalmas, csak utazva érzékelhető. Vonattal három nap az út New Yorktól San Franciscóig, lökhajtásos géppel csak öt óra. Los Angeles? mincs az, kérem, messze, mondja a kaliforniai benmszülött, nyolc óra autón. Százkilométeres átlagsebességgel, persze. Az amerikai sokat és gyorsan utazik. Talán ezért nincs türelmük Európához, ahol minden vakondtúrásan új ország kezdődik. „Tekintse meg Európát két hét alatt!”. Megtekintik.

Új ország. Nem mindenütt egyformán új: New Englandben, a keleti partvidéken még van nyoma a múlt századoknak, Salemben még mutogatják a „boszorkányok” házát és a massachusettsi Concord főterét (itt lakott Emerson, egy ideig Thoreau) szép tizenharmadik századból való házak környezik. Kaliforniában már a nagyapa zsebórája is régiség. Azt, hogy itt az aranyláz előtt is éltek emberek, Kaliforniában csak a spanyol misszionáriusok egyszerű, szép kolostorai jelzik. Amikor a múlt század közepén a Kossuth-emigráció egy töredéke Iowában akart megtelepedni, Iowa úgyszólván teljesen lakatlan volt. S el lehet felejtetni azt az amerikai turistalányt, aki Amszterdamban egyszer majdnem sírva fakadt előttem a lelkesedéstől: „Igazi macskakövek!” Akkor látott életében először macskaköves utcát.

Félelmetes ország. Születése óta, amely az ember felszabadulásának jegyében történt, egyre újabb energiákat szabadít fel. Változásai meglepik Európát, s meglepik magukat az amerikaiakat is. Vallami elkezdődik, s még kevésbé tudni, mi lesz belőle, mint a történelmi játékszabályokat nagyon is jól ismerő Európában. Milyen új erők, s veszélyek lappanganak ma a fogyasztói paradicsom becsali-cégére mögött? A polgárháború még ma sem ért véget, Dél még mindig nem adta fel a harcot. Tart a fehérek „hidegháborúja” egymás ellen, a négerek ellen. A négerek háborúja az egyenlő lehetőségek kivívásáért. A sikertelenek háborúja a sikeresek ellen. A középosztály egy részének háborúja a liberális értelmiség ellen. A társadalomellenes jogokhoz ragaszkodó egyén utóvédharca a jogait csökkentve-bővítő társadalmi reformok ellen. Itt még semmi sem fejeződött be, a jelen a jövő függeléke. De a lehetőségek pusztá méretei félelmet, aggodalmat keltenek az emberben. Lehet-e olyan emberanyagból építeni „nagy társadalmat”, mint a pök-

hendi módon gyilkoló alabamai fajvédő fehér, vagy a Watts-ban ámokfutó színes bőrű huligán?

Egyáltalán hány Amerika van? Rengeteg.

Az Egyesült Államokban az emberek többsége jól, vagy legalábbis elviselhető körülmények közt él; az európai köztudatban az amerikai átlagember lehetőségei még ma is szinte korlátatlannak tűnnek. Ez a köztudat mindenképpen kiigazításra szorul: liftboyból ma már senki sem lesz milliomos. Továbbá az amerikai bőség sokkal kevésbé általános, mint azt például az amerikai filmekből meg lehetne ítélni. Ezt maguk az amerikaiak sem tudták — mikor Michael Harrington könyve (*The Other America*) megjelent, még egyetemi tanárok is meghökkenve fedezték fel az Egyesült Államokban fennálló „fogyasztói társadalom” penészfoltjait: a szegénység méreteit és tartósságát.

Harrington és mások adatai szerint az amerikaiak közel egynegyede szenved nélkülözést, tekinthető a szó legszorosabb értelmében szegénynek. Több mint negyvenkétfélmillió amerikai él a tisztességesnek tartott létminimum alatt. Ez ugyan nem vethető össze az ázsiai országok ínségével — az amerikaiak általában nem halnak éhen —, de ha egy kétgyerekes család négyezer dollárnál kevesebbet keres egy évben, olyan körülmények közt él, ami nem különbözik az Európában „hagyományos” nyomortól. Kik élnek így? A mezőgazdasági idénymunkások, a szegény farmerek, a szakszervezetten kívüli segédmunkások; a négerék, a portorikóiak; a fejlődésből kiesett vidékek lakói, a nagyon fiatalok és a nagyon öregek. Az utóbbiak helyzete kétségbeejtő: az ún. „idősebb polgárok” (senior citizens) fele nyomorog. Harrington rámutat, hogy az Államokban nemcsak bőrszín, életkor alapján is vannak gettók. Az „öregek gettói” a nagyvárosok elhanyagolt negyedeiben alakulnak ki, gyakran a néger nyomornegyedek tözsomszédságában.

Hogyan lehetséges, hogy az amerikai középosztály (az évi 6—15 000 dollár közt keresők), amely ugrásszerűen megnőtt az utóbbi évtizedek folyamán, mindezt alig vett tudomást a szegények relatív elnyomódásáról? Először is a szakmunkások jól keresnek; a fehérgalléros embernek a szakmunkás a munkás. Aztán meg igaza van Dwight Macdonaldnak, aki a nagyon szegények „láthatatlanságá”-ban véli megtalálni a középosztály érzéketlenségének egyik fontos tényezőjét. Ha valaki a nagyvárosokat környező villanegyedek valamelyikében (suburbia) él, autóval jár munkába, gyalog csak kertjében, s a leparkolt kocsitól a szupermarket önműködően ki-be lengő ajtajáig közlekedik, egyáltalán nem kell tudomást vennie a bőség társadalmának nyomorultjairól. A középosztály, életformája következtében, megteheti, hogy a szegénységről csak úgy vegyen tudomást, mint egy kellemetlen bőrbetegségről: ha nem mosakszik eleget az ember, megkaphatja. Harrington könyve után talán vizketett kicsit a lelkiismerete.

Én abban az előnyös helyzetben voltam, hogy láthattam az érem mindkét oldalát. Voltam úszómedencés-álligvillamosított csodavillákban, ahol csak az nem sült *barbecue*-t a kertben, aki vegetáriánus; láttam Oakland és Roxbury túlzásfolt, piszkos lakónegyedeit, Harlemet, ahová éjjel rendőrön kívül fehér bőrű ember nem meri betenni a lábát. Mégis, az igazi nyomor számomra is rejtett maradt: olvastam, hallottam róla,

de nem tudom, milyen. Minél gazdagabb a társadalom, annál szörnyűbb szegénynek lenni, annál szegényebb az, akinek nincs mindenből elég.

Négereket látok az utcán, de egyetlen néger ismerősöm sincs, kivéve talán azt a fiút, akivel néhány mondatot váltottam egy berkeleyi könyvesboltban. Ez a négerektől való elszigeteltség lényegesen különbözik attól, amihez Európában szokott az ember. Mielőtt átkeltünk volna az Óceánon, Angliában éltünk, egyetemi városban, ahol a különböző színű és fajú emberek a lehető legnagyobb természetességgel keveredtek. (A munkásnegyedekben, gondolom, Angliában sem keverednek ennyire.) Volt egy togói barátom, s még álmomban sem jutott volna eszembe, hogy másképp viselkedjek társaságában, mint egy francia vagy egy angol társaságában. Amerikában hirtelen gátlásaim lettek.

Ami csak azt jelenti, hogy az amerikai társadalom torzulásait a jövővény általában nem képes pusztán jóindulattal ellensúlyozni. A négerek rendszerint zárt közösségekben élnek, s ha munkakörénél fogva az ember nem kerül személyes kapcsolatba velük, másképp a kapcsolat teremtésére alig van mód. Az egyetemeken viszonylag kevés a színes bőrű diák, s gyanítom, hogy a jobb egyetemeken több afrikai néger diák tanul, mint amerikai néger. Továbbá az újonnan érkezett európai nem tudja, hogyan reagálna közeledésére a néger egyetemista; nem értelmezné-e félre a barátkozás szándékát, vagyis nem hinné-e azt, hogy az európai azért barátságosabb hozzá, mint diáktársaihoz, mert ő más színű, s ezért valamiképpen „kivételes” figyelemben kell részesíteni. Vagyis az amerikai liberális *bűntudat* már előre árnyat vet a közeledés igényére. Lehet, hogy túlmagyarázom a dolgot; lehet, ha mint magam is diák próbálok barátkozni, találtam volna a néger diákokkal kapcsolatot; előadó, majd kutató lévén hagytam (így kényelmesebb volt), hogy természetes európai impulzusaimat megbénítsa az amerikai konvenció, illetve a konvenció őszinte tagadásának lehetetlensége. Személyes kapcsolatok helyett Richard Wrightot olvastam és James Baldwint.

M. távoli rokonom, amikor Pestre bejöttek a németek, bujkálnia kellett. Később megérkeztek az oroszok, és egy túlbuzgó legény felpofozta az örömtől sugárzó M.-et, mert szőke volt, kék szemű és civil ruhában bujkáló németet gyanított benne. Később M. kivándorolt Amerikába. Keményen dolgozott, szakmunkásként kezdte — most, közel húsz évvel érkezése után, saját üzeme van. Kisüzem, minden munkást személyesen ismer, igyekszik igazságos lenni a munkásaival. M. Pennsylvániában él.

A négerekről kérdelem. M. tűzbe jön. Márpedig mellé ne költözzön néger. (M. egyébként demokratikus érzelmű, nem ismer biológiai-faji különbséget.) A feketék beköltöznek, lemegy a házak ára. Ő már egyszer megjárta ezzel, hatezer dollárt veszített egy házon. Nem kis pénz, még egy kistőkésnek sem.

Vitatkozunk. Tudom, előfordul, hogy a színes bőrű lakók zajosak, rendetlenek, elhanyagolják a házat, a kertet, kellemetlenné teszik a szomszédok életét. De ilyen esetek alapján nem lehet megítélni „a négerket”. Általában véve, akinek elég pénze van arra, hogy *tiszta*, csendes lakónegyedben vegyen magának házat, annak jó állása is van, társa-

dalmi kötelezettségei, ambíciói. Az ilyen ember ügyel a szomszédok nyugalmlára — ez jó hírnév kérdése. M. elismeri, ez így logikus. De ő akkor se akar néger szomszédot.

Közbeszól M. felesége, aki magyar, de már Amerikában született:

— Miért általánosítasz? Ott van például Jack, akit megtettél munkafelügyelőnek. (Morogtak is eleget a fehér munkások). Vagy Mrs. Brown. Rendes emberek. Nincs igazam? Rájuk is vonatkozik, amit mondtál?

M. fontolgatja. Rájuk nem vonatkozik. Brownét ismeri, őt nem báná. De a telekarak akkor is lemennek — nem tudhatja mindenki, hogy Brownék rendes emberek. Megjegyzem, hogy a néger-jövevény okozta költözési pánikon a legtöbbet az ingatlanügynökök keresnek. Bólogat. Tudja, de nincs mit tenni. Ha a néger beköltözik, én kiköltözöm.

— Gondoltál már arra — kérdezem —, mi lesz, ha mindenki így gondolkodik? Ha előítéletek alapján eleve gettóba szorítjátok a négereket?

Gondolt. Vér fog folyni. De akkor sem akar néger szomszédot.

Erőszakcultusz. Amerikában még mindig él az a hit, hogy — Robert Lowell szavaival — „aki elsőnek rántja ki a revolverét, az az igazi hős”. Vagyis a pionír-hagyományok, a Vadnyugat legendái még ma is élnek, s sokkal szívósabban élnek az amerikai lélekben, mint hinnénk. Az alkoholtilalom idején a rendőrség szabályos háborúkat folytatott a jól szervezett gengszterekkel; ma sem ritkaság, hogy a különböző maffiák legyilkoltatják ellenfeleiket, s közben le-lepuffantanak egy féltucat rendőrt is. Angliában a legutóbbi időkhöz akasztás járt a rendőrgyilkosságért, az angol betörők ezért csak a legkritikább esetben használnak fegyvert. Amerikában viszont az erőszakot hallgatólagosan elfogadják, mint a vitás kérdések megoldásának egy módját. Egy amerikai író nyilatkozata szerint „az erőszak... az egyén joga, hogy panaszt tegyen a társadalom ellen”. Alvarez, az angol kritikus és rádióriporter nemrég megjelent könyvében (*Under Pressure*) megjegyzi, ha egy társadalom hisz abban, hogy mindenkinek ugyanannyi joga van az érvényesüléshez, előbb-utóbb el kell fogadnia, hogy mindenkinek egyenlő joga van egyéni elmebaja érvényesítéséhez, kiéléséhez. Tegyük hozzá, hogy alighanem sehol a világon annyi idegbajos és neurotikus ember nem él és jár szabadon, mint az Egyesült Államokban. (És sehol sincs a pszichoanalitikusoknak akkora közönsége). Bizonyos vonatkozásban tehát az amerikaiak túl szabadok — egyéni szabadságjogaik körös, anarchisztikus elburjánzásából időnként olyan mozgalmak nőnek ki, amelyek az egész társadalom egészségét veszélyeztetik. S néha még egyetlen megzavarodott ember is csinálhat világpolitikát.

Megint csak Alvarez könyvét nyitom ki. Irving Howe, az ismert szocialista kritikus, a „*Dissent*” szerkesztője mondja: „Ebben az országban rengeteg emberrel találkozhat, akiknek minden hagyományos kritérium szerint boldognak kellene lenniök; karriert csináltak, van valami pénzük, családjuk, sokan elégedettek is, de boldogtalanok”. Van, aki ezt a boldogtalanságot a roppant távolságokból, az átlagamerikai gyökértelenségéből, s a gépi civilizáció mindent-áthatóságából összeálló elidegene-

désnek tulajdonítja. Szerintem alapvető lélektani csalódásról van szó: az „amerikai álm” marad teljesületlen. Az amerikai alkotmány kimondja, hogy „a boldogság keresése minden embert megillet” — vagy lehet, hogy nem így, ezekkel a szavakkal mondja ki, de mindenesetre az emberi élet céljának tekinti (a mindenki által elérhető) Boldogságot. S történelmi tapasztalat híján rengeteg amerikai ezzel a céllal vág neki az életnek.

Az egyéni boldogság maximális boldogulást is jelent. Nem tudom, a század elején hány ágrólszakadt emigránsból lett milliomos Amerikában; ma már egyből sem lesz. A társadalmi hierarchia fokozatos megmerevedésével az ilyen karrierlehetőség is megszűnik. Az ideál és a valóság közötti űrt a felnőtt egyén esetében kitölti a tavasztalaton megalapozott kompromisszum, az étellel kötött „különbéke”. Ez történik — tömegmérétekből — az Egyesült Államokban is, azzal a különbséggel, hogy az amerikaiak egy jelentős hányada nem hajlandó alábecsülni gyermekigényeit, továbbra is makacsul és egyre elkeseredettebben hisz az ideálban összesűrített és kifejezett érvényesülési lehetőségben, s ez a hit egy bizonyos ponton átsap a kudarc érzetébe: *he is frustrated*. S mivel ennek a dinamikus, óriásléptekkel haladó társadalomnak az étosza a kapitalista versenyétosz — akinek sikerül, annak van igazsága —, a sikertelen amerikai kétszeresen boldogtalan. Itt még a mérsékelt siker sem igazi siker; és senki úgy nem tudja gyűlölni az amerikai társadalmat, mint a versenytől kiesett, illúzióitól megfosztott amerikai.

Highway, superhighway, super-superhighway... Hihetetlen utakat építenek Kaliforniában. Három ösvény fut az út mindkét oldalán. Az örvényeken száguldó kocsik átlagsebessége hetven-nyolcvan mérföld óránként, eleinte ijesztő, később megszokja az ember. Az autó már szerves része az amerikai tájnak, folklórnak. Társaságban órákig szenvedélyes beszélgetés folyik — autókról. Eleinte untatnak; mikor megtanultam már vezetni, kezdenek érdekelni. Az amerikai csecsemőkorától autózik (kis bébiülést szíjaznak a vezető melletti ülés tetejére), középiskolás korában már vezet (újsághír: tizenöt éves lány öngyilkos lett, mert szülei nem egyeztek bele, hogy saját autója legyen), felnőttkorában négy-ötévente új autót fogyaszt, autóbalesetben hal meg, de ha ágyban, akkor is — fekete gyászautón viszik ki a temetőbe. Elfelejtettem mondani, pedig az életformához tartozik: autóban csókolózik először, esetleg ott kezd szeretkezni. — Hát maga nem vezet? sajnálkozva merednek rád, mint egy nyomorékra. — Autóból lettünk és autóvá leszünk. Ámen.

A Kennedy-gyilkosság utáni napon, Los Angelesben. Vakítóan süt a nap, itt-ott felhős, aztán megint tiszta kék a novemberi ég. A Forest Lawn, „a világ legbarátságosabb temetője” felé hajtunk, mikor a rádió bemozdja, hogy Aldous Huxley halott. Szomorú vagyok, de nem érzek megdöbbenést: a tegnapi tragédia méretei mellett eltörpül a hír, hogy a „Szép új világ” írója többé nem vesz tollat a kezébe. A temető olyan, mint egy park, vagy mint egy szépen nyírt golfpálya, sehol egy komor sírkő; itt-ott olasz szobrok másolatai. Urnacsarnok — hová lett a hold-

világos temető romantikája? Kifelé menet a kapuban üldögélő őrtől megkérdezzük, tudja-e mikor temetik Huxleyt. Fejét rázza, nem ismer ilyen nevű klienset.

Az észak-kaliforniai lenézi a dél-kaliforniait, különösen az entellektüelek vannak rossz véleménnyel az Orange County-ban és környékén megtelepedett vagyomos középosztályról. Ennek köszönhető, hogy Goldwatert jelölték a republikánusok; északon a demokraták, ezen belül is a baloldali demokraták vannak többségben. San Franciscónak van egyénisége — város, a szó a legigazibb és legamberibb értelmében; Los Angeles formátlan lakótelep-szörnyeteg, afféle „conurbanation”. Dél-Kaliforniában főleg filmírók és újságírók laknak; San Francisco és környéke tele van fiatal írókkal, költőkkel, művészekkel. Ez Kerouac kedves városa, itt lakik a *beat*-mozgalom egyik apostola, s könyvkiadó-költő Ferlinghetti. Továbbá Rexroth, aki magát az „új bohémia” előfutárának, Keresztelő Szent Jánosának tartja.

Rexroth felolvas az egyetemen. Rosszul olvas és ráadásul fiatalkori rossz verseivel akarja elkápráztatni a közönséget. Louis Simpson jobban ismeri a hallgatóság lélektanát, jól válogatta össze az előadójánál felolvasott verseket. Simpson alacsony, barna bőrű, mozgékony arcú fiatalember, költészetében, úgy érzem, egyesül az európai műveltség az amerikai távlatokkal. Angol irodalmat és történelmet tanít Berkeleyben; éppen 1963-ban kapott Pulitzer-díjat. A középnemzedék legjobbjai közé tartozik.

Ginsberg Harvardon. A Lowell House-ben olvas. Ez áll legközelebb egy oxfordi kollégiumhoz Amerikában: a patricius Boston legpatriciusabb kiválóságai itt nevelődtek. Még ma sem kis dolog a Lowell House tagjának lenni. Az, hogy Ginsberget ide meghívták, szimbolikus: a ‚beatnikség’ az amerikai társadalom egyik lehetséges életformája lett, legalábbis New Yorkban, Kaliforniában, a nagyvárosokban, s az egyetemek perifériáin.

Az est csak azért nem fullad botrányba, mert ma már senki sem botránkozik meg olyan szavakon, amelyeken pár évtizeddel ezelőtt még mindenki megbotránkozott. Ez az Avantgarde csődje: a közönség végighallgatja a legvadabb dolgokat, majd vállat vonva távozik. Itt ugyan páran még korábban távoztak. De vegyük sorjában a történeteket. Ginsberget barátjával, Peter Orlovskyval együtt hívták meg. „Orlovsky, az ismert robot”, mutatja be Ginsberg. Orlovsky Ginsberg homoszexuális partnere, vagy ahogy a görögök mondták, némileg idealizálva, „fiúszereetője”. Ez még rendben is lenne, de Orlovskynak költői ambíciói vannak. Így történhetett meg, hogy miután Ginsberg elmondott néhány vég nélküli, de mégis szuggesztív, apokaliptikus képekben bővelkedő verset, felállt Orlovsky, és felolvasott egy jegyzőkönyvet Ginsberggel folytatott egyik szeretőjéről. Ez eredetinek lehet, hogy eredeti volt, de ami művészi értékét illeti... Voltak, akik felkeltek és kimentek a teremből. Ginsberg vigyorgott és szemmel láthatóan élvezte a helyzetet. Végre valakit sikerült megbotránkoztatni! De a közönség kilencven százaléka végigülte Orlovskyt, illedelmesen unatkozva hallgatta végig a sületlen

szöveget. Nem hiszem, hogy Ginsberg új híveket szerzett volna magának ezen a felolvasóesten; kettejük fellépése inkább bohóctréfára emlékeztetett, mint irodalmi estre. Az az érzésem, hogy Ginsbergből sohasem lesz nagy költő — mindig érdekesség, félbesikerült tehetség, irodalmi csodabogár, kortörténeti adalék marad.

Széljegyzet: úgy viszonylik Whitmanhoz, ahogy a Bonaparte-unokaöcs Napóleonhoz.

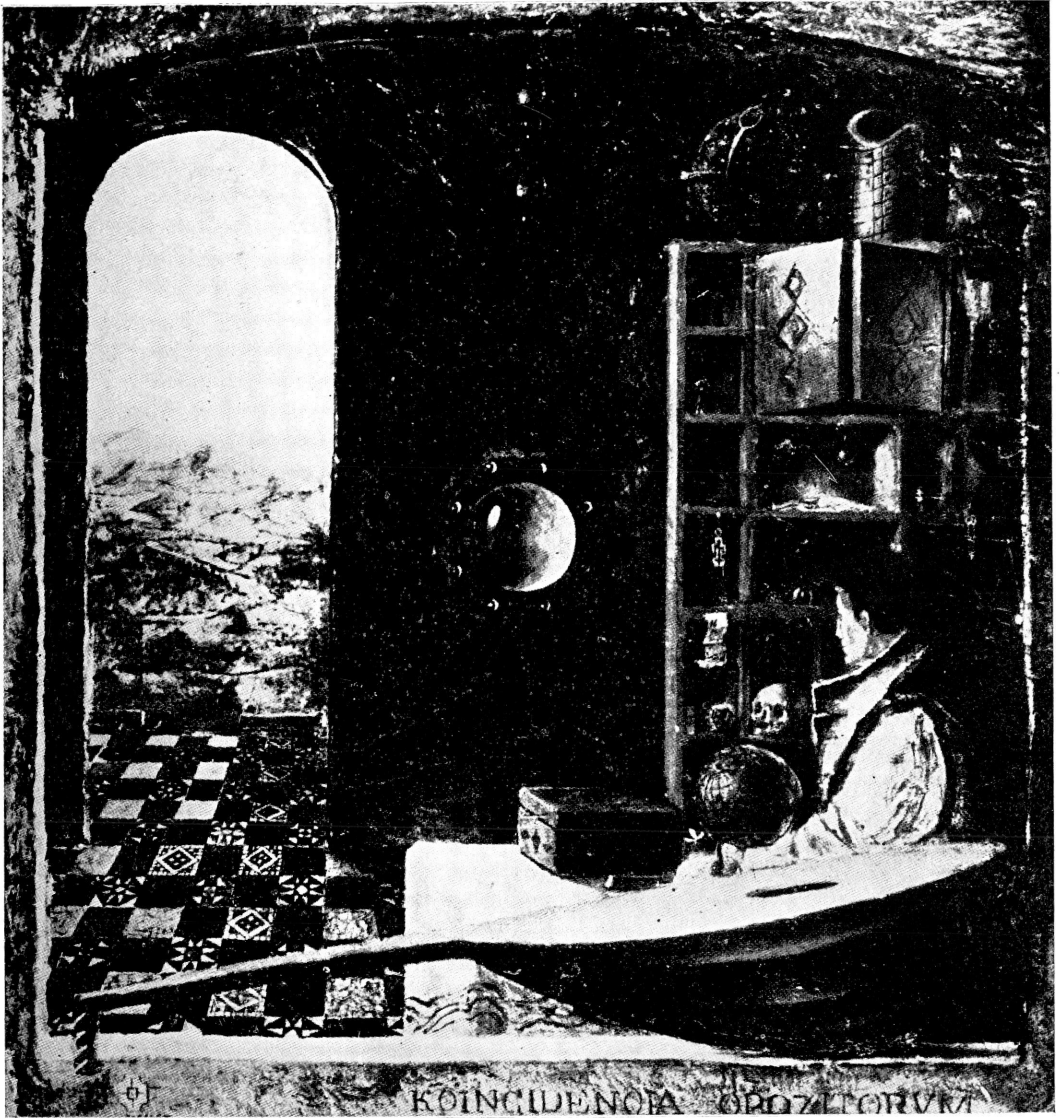
Laundromat — önkiszolgáló mosoda — Kaliforniában. Felhőtlen nyár, teljes, mégsem égetően forró napsütés. Tiburon felé a víz vitorlákkal van telehintve. Itt az „önmosodában” fiatal lányok, fiúk ülnek, csendben lapozgatják a képeslapokat. Egyenletesen búgnak a mosógépek. Bejön egy barnána sült fiú, kirángatja az ingét rojtos farmernadrágjából, és bedobja a mosógépbe. Azután félmeztelenül helyet foglal, és rágyújt. Csillognak a gépek, hajóablakna emlékeztető kerek ablakukom át látni, hogy merül meg a habban a szennyes ruha, hogyan szabadul meg mocskától az ember. Legalábbis jelképesen: bűneit semmilyen hatalom sem moshatja el olyan tökéletesen, mint ez a gép az ingét. A *laundromat* — a tisztaság temploma.

Új találmányról olvasok, amit egyelőre „sensorama simulator”-nak hívnak, és félelmesen hasonlít Huxley érző-szaglómozijára, a „tapi”-ra. A „sensorama” állítólag nemcsak ingereket közvetít — érzelmeket is! Félelmetes távlat: egy gép, amely szeretetet sugároz. Lehet, hogy az úrhajós-atomkor embere egyszer még szeretet- és gyűlölet-besugárzásokat fog kapni?

Minden tájnak megvan a maga költője s költészete. Robert Frost az újangliai gyümölcsöskertek és erdők, Sandburg Chicago költője; Kaliforniaiáé Robinson Jeffers. Különös, szinte különcködő költő — a kritikusok nem szerették „antihumanista”, a „mindennapi ember”-t megvető filozófiája és versének komor pátosza miatt. De művében, azt hiszem, kevesebb a romlandó elem, mint például Sandburgéban; s a kaliforniai, pontosabban a közép-kaliforniai tengerpartot ő írta meg először, ő írta „bele” az amerikai költészetbe.

Berkeleyben írtam egy verset, „Egy Jeffers-sor mangójára” a címe. Ezt a sort angolul írom ide, ment az azután következő vers magáért beszél. Tehát: „*at present there is not one memorable person, there is not one mind to stand with the trees, one life with the mountains*”. Jeffers vissza-visszatérő témája: a természethez viszonyítva az ember jelentéktelen.

„Értelek, Jeffers, azt hiszem, értelek.
A fenyők égnek-szegezett dárdái,
s az eukaliptuszok diadaloszlopai közt
hová törpült az ember? S mekkora lehetne,
ha magát nem mások szemével mérné —
toboztól, víztől tanulna bölcsességet?
A szerzetesek, ádáz kincskeresők
korában még igazán élt, ki élt.
Szánakozz a mammutfenyők magányán:
mindent befut a repkény-gyors középszer.”

LEONID ŠEJKA

cusanus szobája

Ha már Jeffers-et (akitől különben fordítottam és a *Hidban* közöltem is verset) így megmagyaráztam, hadd fűzzem hozzá a vershez: nem osztom Jeffers filozófiai nézeteit. Másrészről viszont nem hiszem, hogy az ember célja a híg tömegkultúra lenne, a hollywoodi giccs szellemében „előregyártott” boldogság. Ebben a versben sem annyira a pionírszellemet áhítom vissza, az aranyláz, vagy az indiánirtás mapjait, a „nyitott személyiségű” embert, akinek még nem kellett elmondania, mint a harmincas évek magyar költőjének:

„Mások által vert síneken sötétbe
siklik a sorsunk...”

Nem mintha a múlt század harmincas éveiben korlátlan cselekvési szabadsága lett volna az embernek. A manchesteri textilmunkásoknak feltétlenül kevesebb volt, mint ma. De aki akkor Amerikában élt, s nem született rabszolgának valamelyik déli ültetvényen, még úgy érezhette — szabadon alakíthatja életét.

Vajon a technikai civilizáció fejlődése *szükségszerűen* elsorvasztja a képzelőtehetséget? Vagy csak átalakítja az ember képzeletvilágát?

Keveset jártam színházba. Egyszer voltam New Yorkban, háromszor-négyszer Bostonban. New Yorkban néha kitűnő előadásokat lehet kifogni a Greenwich Village zsebszínházaiban, innen indult el útjára Albee is, a „Who's afraid of Virginia Wolf?”, azaz, jó pestiesen „Nem félünk a farkastól”, szerzője. Ezúttal a Broadway egyik színházába vett be a balszerencse: Hochhuth európai botrányokat, tüntetéseket, vitákat kiváltó darabját, „A helytartó”-t játszották, de milyen rosszul, te magasságos ég, milyen rosszul. A húzásokat még technikai okok indokolhatják, de mivel magyarázzuk a színészek többségének érzéketlenségét a szöveg iránt? Valahol olvastam egy amerikai színházigazgató megállapítását arról, hogy az amerikai színész képtelen drámát játszani. A New York-i előadás színészei az egyhangúság és a kulisszahasogatás végelei között vergődtek egyre reménytelenebbül. Hogyan is élhetné át az európai zsidóság tragédiáját az az amerikai színész, aki még filmen sem látta Auschwitzot, akinek a modern dráma O'Neil lélektani konfliktusaitól Tennessee Williams lélektani konfliktusaiig terjed?

A bostoni színházak viszont kitűnőek; ez alighanem az ír hagyomány továbbélésének köszönhető. Brechtet legalább olyan jól játsszák, mint Londonban, a komédiázáshoz is, a drámához is van érzékük. Még az epizód szereplők is emlékezetesek; például az az öregember, aki minden darabban részegeskedő öreg ír csavargót játszott — lehet, hogy civilben is az.

Nagy divatja van újabban az úgynevezett „happenings”-nek, a „történet”-nek. Egyen se voltam, de többnek a leírását olvastam: ezek nem színdarabok, mincsenek szereplők, csak valami meglepő történik a helységben, s ezt tessék tudomásul venni. Például egy nő hátát befestik lilára, közben valaki áthatóan nyávog, majd a szín elsötétül és egy hang ötvenszer megismétli, lemezről: „semmi se történt”. Körülbelül ilyen egy történés. Elfelejtettem mondani, hogy senki se tudja előre, mi fog történni, ezért mindenki el van készülve mindenre. Az ilyesmi mindig csalódást okoz. Shakespeare-től legalább tudjuk, mit várhatunk.

Miért marad a bevándorló Amerikában? Miért menekül el Amerikából? Próbáljunk felelni erre az elég bonyolult kérdésre.

Igaz, a probléma nem létezik a második világháború előtt bevándorolt tömegek számára. A mincstelen magyar földmunkás vagy olasz proletár úgy érezte, az Ígéret Földjére lépett, amikor kiszállt a hajóból a New York-i kikötőben. S volt is ebben valami: sokaknak munkát, anyagi emelkedést, fiaiknak már társadalmi emelkedést jelentett Amerika. Találkoztam olyan olasz munkással, aki maga még töröri, gyerekeinek már nem tanítja az olaszt — minek az? önérzetesen vallja magát amerikaiinak. S az Egyesült Államokban öt perccel az érkezés után már valóban amerikai az ember. „Mindnyájan bevándorlók vagyunk” — mondotta, azt hiszem, Kennedy.

Az értelmiségi, a diplomás ember mindig is más szemmel nézte Amerikát. Menedéket keresett benne a faji üldöztetés elől; jobb munkaviszonyokat, nagyobb kényelmet keres most a legtöbb Nyugat-Európából áttelepülő orvos, mérnök, tudós. De Amerikában nem vendégeskedhet sokáig az idegen — egy idő után választania kell, fellép nála az „identitás-válság”. Vagy elfogadja az amerikai életformát, konvenciókat, s ezzel együtt a bőség társadalmának nyomasztó problémáit, ellentmondásait és zűrzavarát, vagy megmarad annak, ami: európainak — magyaroknak, olaszoknak, franciáknak. Ez utóbbi esetben nem lesz sokáig maradása.

Svájcban vagy Angliában más a helyzet. Az idegen mindig idegen marad, egy idő után teljes jogú idegen. Vagyis felveszi az állampolgárságot, szavazhat a választásokon — de akcentusáról két perc alatt megállapítják idegenségét. Amerikában csak teljes jogú *amerikai* van; aki nem amerikai, vagyis nem számít annak, teljes jogú sem lehet. Amerikaiává lenni pedig, mint mondtuk, személyiség-cserét jelent — sokaknak túl nagy ár azért, amit ez a társadalom nyújt.

Az európaiság — érték. Soha olyan hevesen nem éreztem ezt, mint Amerikában. De azért látogatóba máskor is szívesen megyek.